

«Մէրն եղաւ նա ո՞ր կարող են քսել նաեւ ամեն անոնք, որ անասանք իրաց և նիւթական շահույց յորձանաց անձնատուր եղած չեն և այլուր կտու նեն իրենց պատասպարանը, քան թէ այս ստորին աշխարհիս մէջ. որովհետեւ իրմէ աւելի որո՞յ կարող եմք պատշաճեցնել այս գեղեցիկ խօսքերը, որք մի քանի չաբաթ յառաջ ծափահարութեամբ ընդունուեցան: «Արարչադործութեան երեւոյթը, որչափ ևս գեղեցիկ լինի ո՞ւր և ես կը յաւելում, որչափ եւս գեղեցիկ երեւցած ընի նմա. «նորա համար ո՞չ այլ ինչ է, բայց եթէ իւր ճշմարիտ գեղեցիկութեան անդրադարձումն Նա երեւոյթի ներքեւ կը աեսնէր, կը խուզարկէր իրականը, ճշմարիտ իրականը, այսինքն իտէականը ու Այս այն խօսքերէն մին է, որք վերջ կը տան վէճերու, սահմանելով զանոնք և իրաց իրենց ճշգրիտ բնութիւնն ընծայելով: Ա՛յ, սնուտի երազասաններ չեն անոնք, որք առօրեայ իրերէն աւելի կը փսրին անոր, որ յաւիտենական, բացորձակ և անփոփոխ է, անոր, որ էն փառք: Սակայն հարկ չէ մոռնալ, որ արուեստն ինքնին սրչափ սուրբ և որչափ երկնային լինի, ՚ի Սրբութիւն սրբոց առաջնորդող աստիճաններն կը կաղմէ միայն. ուստի պէտք չէ նմա երկրպագանել իբրեւ մեր Աստուծոյն: Մանաւանդ երբ կը տեսնեմք, որ հանձարն զիս կ'առնու ճանապարհին վերայ և միջոցը վսիւ ճանին հետ շփոթելու վտանգին մէջ կ'իյնայ, այն ժամանակ հարկ է առաւել առ հանձարն գոչել. «Ի վեր, ՚ի վեր անդր բարձրացիր ու:

Թարգ. — Ի Ֆրանսիէնէ:

Մ. Ս. Յակոբէան:

ՈՒՂԵԻՈՐՈՒԹԻՒՆ

Ի Սուրբ Էջմիածին, 1876 Յուլի 20.

Ամսոյս 25ին կ'ըսակի որդ Աւստրիոյ Լոյիտի ընկերութեան (ettore) անուն շողենաւը Յուլի 20-էն առջեւ խարքս խեց, և ժամ 8-ին մեկնեցանք անտի. գիշերը ժամը 5 էր հասանք Հայֆա կամ Քայֆա փոքրիկ աւանը. նաւահանգիստը գեղեցիկ և բնական ծոց մի է դէպ յարեւմտեւ մտած, ծովը աւրեւմտեան մրրկայոյդ փոթորիկներէն խռոված ատեն, նաւերը աստ կապուելին և վերահաս փտանգներէն կ'ազատին. բնակիչք Մահմետականք և Յոյնք, սովորական լեզու Արաբերէն: Աւանը Կորմէլոս լեւան ստորոտը և ծովեզերքը կառուցուած է քարուկի շինուածովք, եւ մէկ անկիւնը Գերմանացի գաղթականք Եւրոպական ձեւով փողոցները լայն եւ սղգածիւք, կարգաւորեալ տուններ շինած են, չորջուպատը փոքրիկ պարտէզներ եւ արտեր մշակելով. աւանին գիրքը իւր բոլոր զուարճալի պարագաներով զգալի է, լեւան ստորոտէն մինչ ՚ի գլուխը բաւական լայն ճանապարհ մի բացուած է, որ Լատին կրօնաւորաց մենաստանը կ'առաջնորդէ. այս մենաստանը բաւական մեծութիւն կառուցուած է յանուն Եղիայի Մարգարէին, ինչպէս կ'աւանդեն աստ աղօթեց Մարգարէն անձրեւի համար յաւուրս Աքսարու, և աստ կոտորեց Բահաղու Մարգարէից ջուրը զոհ մատուցանելու ատեն. երկրագործութիւնը և ձիթենեաց մշակութիւնը ծովեզերքէն հեռի են: Շողենաւին ճանապարհը սոյն ամուսնէն յետոյն լով կ'երեւին կարգաւ Աքքէ քաղաքը իւր ամուր բերդով և գեղեցիկ նաւահանգստովն, որ Արաբիոյ դուռը կամ կադունը կ'անուանի, որոյ վերայ

Խաչակիրք մեծամեծ պատերազմներ մղեցին Արաբացւոց հետ, որոց զօրա գլուխն էր նա ինքն Մէլիք Սալահատ տին, և ՚ի վերջին ժամանակս Փոխարքայն Եգիպտոսի Մէհէմմէտ Ալի ընդ Ապտուլահ Փաշայի. և ապա տորմիզն Անգղիացւոց խորտակեաց խալաւ ըգ բռնութիւնս Եգիպտացւոց: Գետ այնորիկ Տիւրոս և Սիգոն (Սուռ և Սայտայ) հին աւուրց հռչակաւոր քաղաքներն ծովափունքը շինուած, որոց շուրջը կ'երեւին փոքրիկ աւաններ և գիւղեր, մշակուած արտեր և պարտէզներ, թէպէտ երկիրը քստ մեծի մասին լեռնոտ է և կը տարածուի մինչեւ Լիբանանու լեռանց շղթայներու ստորոտը, բնակիչք Արաբացիք Քրիստոնէից հետ խառն, որոնք կը պարապին նաւարկութեան, ձկնորսութեան և երկրագործութեան: Փիւնիկեցւոց այս հին անքնները անցնելէն յետոյ երկուշաբթի առաւօտ ժամ ջին հասանք ՚ի Վերիսոն, այն է Պերութ, նաւահան գիստ Ասորեաց: Կանոնաւոր նաւահանգիստ չունի, և ալեկոծութեան ատեն նաւերուն ապաստանարանն է լայ աղի կոչեցեալ գետաբերանն: Հին քաղաքը ծովեզերքը շինուած և պարսպապատ էր, ուր տակաւին կ'երեւին բերդին մնացորդները, այլ 1850 թուականին երբ քաղաքը սկսաւ օրքան զօր ձգխանալ պարիսպը քանգեցաւ, և քաղաքին ընդարձակութիւնը մինչեւ լեռներուն ստորոտը տարածուեցաւ, և հետզհետէ զարգարեցաւ շքեղացաւ մեծամեծ և երեւելի շինուածներով, ընդարձակ և գեղեցիկ պարտէզներով, հոյակապ և փառաւոր եկեղեցիներով գոբրոցներով, հիւանդանոցներով տպարաններով և այլ օգտակար շինուածներով, որոնք արդիւնաւորեցան Եւրոպացի գաղթականաց յաճախութեամբ և վաճառականու-

թեան զարգացումաբ: Երեւելի է աստարքունի զօրանոցն և հիւանդանոցն, որ առաջնոյն մերձ է Հայոց Ս. Նշան եկեղեցին, քաղաքին նոր կենդանութիւն տուած է նախքէլ շէլայ կոչեցեալ գետոյ ջրոյն բաշխումն, որ կազմուած ընկերութեան շոգեշարժ մեքենայով երեւելի տեղեր ջուր կը մատակարարէ, յորմէ բաժին սենի Հայոց վանքք և շինուած է փոքրիկ մարմարեկայ աւաղան մի Եկեղեցւոյ առջեւ. քաղաքին նոր բացուած ճամբաները Եւրոպական սճով կարգադրուած է: Բնակիչք հարկւր քսան հազարի մօտ, Մահմետականք, Գոյնք, Մարսիսք և Եւրոպական գաղթականք, կ'գտնուին նաև քանի մի Հայ գաղթականներ, որոց ոմանք Կիլիկիոյ սահմաններէն և ոմանք ուրիշ երկիրներէն եկած և տուր և առիկ գործով կը պարապին, կան նաեւ Հռովմէական Հայեր, որոնք հայութեան անունը Պերութի մէջ իրենց սեփականներ են, կլիհայն բարեխառն լինելոյն համար, ապուան չորս եղանակին մէջ զանազան բանջարեղէն և կանաչեղէնը չը պակսիր, առատ է իւր ժամանակին մրգեղէնը և ընտիր խաղողը:

Իսկ երեկոյին ժամ 1 ին նաւը երկաթը առաւ և մեկնեցաւք անտի. եւ առանց տեղ մը յանդիպելու գիշերը նաւարկեցինք, և երեքշաբթի առաւօտ կանուխ սկսաւ Կիպրոս կղզւոյն եզերքը և լեռները երեւիլ, որ կղզւոյն ընդարձակութիւնը կը գուշակէ: Մէկ ժամէն յետոյ նաւը Թուզլայի առջեւ խորսխեց. կանոնաւոր նաւահանգիստ չունի, ծովը ալեկոծեալ էր, ուստի կարելի չեղաւ դուրս ելլալ, այլ հեռուէն ծովեզերքի շինուածները կ'երեւէին, աստ է Ղազարոսի երկրորդ գերեզմանը, ուխտատեղի Քրիստոնէից ՚ի ձեռս Յունաց, աստի 8 ժամ հե-

աւարտութիւն ունի Նիկիտայ լեւոյ՛
Կիւրոս կղզւոյն Մայրաքաղաքը , ուր
կը գտնուին սակաւաթիւ Հայեր մի
Եկեղեցիով , և քաղաքէն դուրս Մա-
կարայ վանքը իւր կալուածներով : Բու-
վանդակ կղզին բարեբեր է և երկրա-
գործութեան յարմար , կը բերէ ա-
ռատ ցորեան , գարի , կնձիթ , ընտիր
խաղող , և ըմպելեաց զանազան տեսակ-
ներ . մրգեղէնը առատ , նոյնպէս անաս-
նոց և գրաստուց պէոպէս տեսակները ,
որոց մէջ անուանի է կիսէշն , Երեկոյեան
ժամ 12 ին նաւը խարխիւր առաւ և
մեր ճանապարհը շարունակեցինք , և
հինգշաբթի օր 'ի լուսանալ առաւօ-
տուն սկսան հեռիէն երեւիլ Հոռոգոս
կղզւոյն լեռնակները բլրակները և դաշ-
տերը , որոնք մշակուած այգիներով
ծառատնկով ծածկուած են , որոց մէջ
տուներ և հնձաններ : Ժամ 11 էր նա-
ւը խարխիւր ձգեց , ներքին նաւահան-
գիսան խիստ գեղեցիկ բայց ոչ ընդար-
ձակ , միայն առաքաստուոր նաւուց
պատսպարան կը լինի . ցարգ կը նշմա-
րուին Հոռոգոսի առնապատկերին պա-
տուանդաններն , որ նաւահանգստին
բերանը կանգնած էր , և իւր պայծառ
ջահովը նաւորդաց լուսատու կը լինէր ,
և աշխարհիս եօթն հրաշալեաց մին
համարուած : Մովուն եզերքը կը տես-
նուին հին բերդերու և աշտարակնե-
րու մնացորդներ , և ոմանք յետին ժա-
մանակներս նորոգուած : Քաղաքը ծո-
վեզերքէն սկսեալ իւր ընդարձակու-
թեամբ դէպ 'ի վեր տարածուած է ,
շրջապատը ամուր պարիսպ իւր բուր-
դերովն , քաղաքին տեսարանին փայլ
մի կուտան հոյակապ մզկիթներն լայ-
նանիստ գմբէթներով և բարձրաբերձ
աշտարակներովն (Քնալէ) . որոց ոմանք
Յունաց եկեղեցիներէն փոխուած եւ
ոմանք յետոյ յօմանցւոց շինուած , ու-
րոց մէջ երեւելի է ճարտարապետա-

կան արհեստով և երեւելի քանդակ-
ներով մզկիթն Սիւլէյմանայ արքայի ,
որ նա ինքն է կղզւոյն տիրոյը , քաղա-
քին մէջ կը բնակին միայն Հրեայք և
այլազգիք , և դռները սահմանեալ ժա-
մանակները զգուշութեամբ կը փու-
կուին մինչեւ ցայսօր , իսկ Յայնք իրենց
բնակութիւնը հաստատած են քա-
ղաքէն դուրս արուարձանները և այ-
գիներուն մէջ ունին առանձին եկեղե-
ցի և Մետրապոլիտ , թէ՛ քաղաքին մէջ
և թէ պարսպաց վերայ գտնուած հը-
նութեանց մնացորդները չը կորույտ-
ցանք անսնել . ծովեզերքը կը տեսնու-
ւին հողմավար աղօրիքներ և լապտեր
նաւուց , երկիրը բարեբեր կ'երեւի
ինչպէս որ նաւը բերած պտուղներէն
յայտնի է , խաղող , թուզ , մեծամեծ
ձմերուկ և այլն :

Երեկոյեան ժամ 3 ին մէկնեցանք
աստի , միշտ աջ կողմը թողլով Ասիոյ
լեռներու անընդհատ շղթաներն , ու-
րոնք տեղ տեղ գիւղերով , տաւաններով
և խիտ անտառներով ծածկուած , եւ
շատ տեղեր բոլորովին լերկ : Հետեւ-
եալ օրը ժամ 8 էր կ'անցնէինք Բաքան-
իւոյ կոչեցեալ կղզւոյն առջևէն , աւա-
նը ծովեզերքը տափարակ դաշտին վե-
րայ շինուածէ , շրջապատը ծառատունկ
պարտէզ և այգի , և կ'ձգի մինչեւ մօ-
տակայ լեռներուն ստորոտը , որոց կու-
ղերը մշակուած են , իսկ գագաթը լերկ
և անտառի նշուլ չերեւիր : Յանդիման
սորա Ասիոյ կողմը հեռիէն հազիւ կը
նշմարուի Պաբորձ կոչեցեալ գիւղն և
արքունի բերդն՝ ծովեզերքը շինուած .
գիւղին վերի կողմի և շրջապատի լեռ-
ները անտառուտ են : Ուրբաթ առա-
ւօտ ժամ 10ին հասանք 'ի Քիյոս (Սա-
սըլ) կղզին , արդէն սկսած էին երե-
ւիլ բարեբեր բլրակներն , որոնք լե-
ցուած են այգիներով և պարտէզնե-
րով , և կը տարածուին մինչեւ լեռնե-

բուն ստորը : Նաւահանգիստը բնական զիրքով խիստ գեղեցիկ և յարմարաւոր ծոց մի է գէտ ՚ի հիւսիս երկարած , որոյ արեւելեան կողմը կը տեսնուի հին բերդը , եւ քաղաքը ծովեղերքէն մինչ ՚ի լեռան ստորոտը և յարեւելից յարեւմուտս ձգուած իրրեւլունածեւ : պարիսպ չունի , շինուածոց մէջ կ'երեւին քառակուսի ձեւով բարձր աշտարակներ , որ հին ժամանակները զանգակատուն եղած են , իսկ յետոյ կատարէն սրածար շինուած մի աւելցնելով միասրէի ձեւ տուած են , թերեւս սոցա կից եղած մզկիթներն եկեղեցի եղած լինին , ընդարձակ պարտէզներու և այգիներուն մէջ կ'երեւին նաեւ տուներ և հնձաններ , իսկ լեռներուն գագաթը անբեր և լերկ , որոց շղթաները կը տարածուին յարեւելս և անտի կէղին գէտ ՚ի հիւսիս Բնակիչք Մահմետականք և Յոյք , կառավարիչ Մոմարիֆ , կղզին բարեբեր է և մրգեղէնը առատ , կը բերէ ընտիր խաղողնարինջ և կիտրոն , անուանի է մագտաքի խէջն , որոյ քաղաքութեամբ ձգուած օղին հռչակաւոր է հասարակ անուամբ , նաւահանգիստը բաց ՚ի ուրիշ նաւերէն կային նաեւ Օսմանեան զրահաւորներ , ասոր դիմացն է Չէլիէ կղզին : Նաւը փութով իւր գործը աւարտելէն զինի ժամ ջին մեկնեցանք անտի , նաւելով գէտ յարեւելից հիւսիս , յաջ և անհակ կղզիները և լեռները միշտ աչքի առջեւ ունենալով , մանաւանդ Ասիոյ կողմի լեռանց անընդհատ շղթաներն , և նոցա վերայ եղած գիւղերն աւաններն պարտէզներն և մշակուած արտօրայքը , որոց տեսարանը խիստ զգալի և զուարճալի է : Այս բնութեան ձիրքերը միշտ զննելով և նկատելով շաբաթ օրը ժամ շին հասանք Ձմիւռին քաղաք , ծովածոցին բերանը կը տեսնուի արքունի բերդը ,

որ կռի եէնի գալէ , ուր զիտեղւած են թնթանթներ և կ'ծածանի Օսմանեան դրոշմ : Աստի կլտկսին երեւիլ ամբողջ քաղաքը , և նորա վերի կողմը լեռան վերայ հին թատրոնի մի մնացորդներն , նաւահանգիստը գեռ չմտաց , խարիսխի վերայ տեսանք Անգղիոյ Գաղղիոյ Աւստրիոյ և Իտալիոյ զրահաւոր պատերազմական նաւեր , նաւահանգստի ընկերութեան կողմէն որոշեալ հրամանատարի մը առաջնորդութեամբ մը տանք նաւահանգիստը , ուստի քաղաքին ամբողջ տեսարանը կերելի , որոց շքեղութիւն տուած են հոյակապ և գմբէթաւոր եկեղեցիներն և մզկիթներն , և նոցա մերձ բարձր և ճարտարաշէն աշտարակներն եւ զանգակատուններն և այլ երեւելի շինուածներն , և քաղաքին հարաւային կողմը կը տեսնուին ուղլաձիգ նոճիներ որոնք այլազգեաց գերեզմանատեղին կ'զարդարեն , նաւահանգիստը շինել յանձն տուած է Գաղիացի ընկերութիւն մի քսան տարի պայմանաւ և այնուհետեւ պիտի յանձնուի Օսմանեան Պետութեան , քաղաքին կողմէն ծովը լեցունելով բաւական յառաջած է , և լեցուած տեղը խանութներ և այլ հաստատութիւններ շինուելէն զինի , պատրաստած է նաեւ ընդարձակ ճանապարհ մեծամեծ քաղաքով սալած , յորոյ վերայ երկաթուղոյ գծեր հաստատուած են մինչև մաքսը , ապա նաւահանգստին շրջապատը ծովը մէջէն ամուր և հաստատուն պատ քաշուած է մի միայն գուռ մի թողլով նաւերուն ել և մըտիցը համար : Այս նաւահանգիստէն նաւերը մորիկներէ ապահով լինելէն զինի , այնպիսի դիւրին կերպով կ'օժոնան ցամաքը , որ առանց նաւակի ճանապարհորդները և բեռները շոգենաւէն ուղղակի ցամաքը կը փոխադրեն : (Նարանակէլ)